

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ BƏDİİ MƏTNLƏRİN FORMALAŞMASINDA ELLİPSİS

İxtisas: 5708.01 – “German dilləri”

Elm sahəsi: Filologiya elmləri

İddiaçı: **Fidan Sadiq qızı Nəzərli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yahya oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Könül Elxan qızı Abdurəhmanova

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Fatimə Mayis qızı Vəliyeva

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Çinarə Zahid qızı Şahbazlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədr müavini: filologiya elmləri doktoru, dosent
Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya elmləri doktoru, dosent
Aysel İlqar qızı Məmmədbəyli

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, dosent
Şəfəqət Abdulla qızı Mahmudova

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Elliptik cümlələr informasiyanın implisit ötürülməsinin təsirli sintaktik vasitələrindən biridir və nitqin şifahi və yazılı formalarında geniş yayılmışdır. İngilis dilinin materialları əsasında ellipsisin praqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr edilmiş tədqiqatın mövzusunun aktuallığı, ilk növbədə, antroposentrik mahiyyətli linqvistik tədqiqatlarda praqmalinqvistikaya maraqların səngiməməsi, eləcə də elliptik sözləmlərin praqmatik, daha doğrusu, kontekst və kommunikativ-intensional cəhətlərdən şərtlənməsinin sistemli şəkildə tədqiqinə ehtiyacın yaranması ilə izah etmək olar. Ellipsisin praqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi kommunikativ-praqmatik yanaşma tələb edir, çünki onların praqmatik əhəmiyyəti yalnız konkret danışq situasiyasında yaranır və onların şərhı çox vaxt konsituasiyadan (kontekstdən) asılıdır. Tədqiqatın mövzusunun aktuallığı həm də elliptik cümlələrdə praqmatik uyğunlaşmanın səciyyəvi xüsusiyyətlərinin dilçilər və ingilis dilini öyrənənlər üçün mühüm əhəmiyyətə malik olması ilə şərtlənmişdir. Bu gün ellipsisin – “dil nəzəriyyəsinin həmişəcavan problemi”nin tədqiqinə marağın artmasını şərtləndirən amillər arasında həyat ritminin sürətlənməsini də qeyd etmək lazımdır.

Ellipsis hadisəsinin vaxtaşırı tədqiqatların obyektinə çevrilməsinin aktuallığını aşağıdakı amillərlə izah etmək olar:

1) linqvistik tədqiqatların obyektinin keyfiyyətə yeni müstəvidə təqdim edən koqnitiv-diskursiv paradigmin təşəkkülü (dilçilik yetkin elm sahəsi kimi yalnız dili “özü-özlüyündə deyil”, onu insanı və onun yaşadığı dünyanı dərindən başa düşmək və izah etmək üçün öyrənməlidir);

2) yeni konsepsiyanın aktuallığını şərtləndirən ikinci mühüm amil empirik materialın həcmi, keyfiyyətini, onun işlənilməsinin keyfiyyət və sürətini, eləcə də öyrənilən obyektlər və dil hadisələrinin gələcək şərtləri və kəmiyyət göstəricilərinin səciyyəsinin əsasını təşkil edən kəmiyyət (kvantativ) göstəricilərinin etibarlılığını artıran kompüter texnologiyaları və korpus dilçiliyinin inkişafıdır.

Müasir texnoloji tərəqqi dövründə, İnternet və mobil telefonunun əsas ünsiyyət vasitələrinə çevrildiyi bir dövrdə, “vaxta qənaət” anlayışının aktuallaşması, öz növbəsində, sözlü kommunikasiyanın xərclərini azaltmaq cəhdini və dilin inkişafının hazırkı mərhələsində, xüsusən də danışığda dil formalarına qənaət meylinin güclənməsi ilə şərtlənmişdir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Ənənəvi yanaşmada ellipsis adətən bədii mətnlər üçün səciyyəvi hadisə və bədii obrazı yaratmağın üslubi vasitəsi kimi etiraf edilirdi. Lakin danışığ dilinin tədricən linqvistik təhlilin müstəqil obyektinə çevrilməsi nəticəsində danışığ dilindəki, eləcə də mətnlərdəki konstruksiyalarda ellipsisin öyrənilməsinə diqqət yetirilməyə başlanılmışdır. Azərbaycan dilçiliyində¹ elliptik cümlələrin kommunikasiya üsulu, funksional-semantik və praqmatik xüsusiyyətləri və mətnin yaranmasında rolu kimi mühüm məsələlərin tədqiqinə K.M.Abdullayev, Yadigar F. (Veysəlli), A.Y.Məmmədov, A.M.Bəylərova, K.Ə.Həbibova, F.N.Qurbanzadə və b-nin tədqiqatlarında rast gəlmək mümkündür. Rus dilçiliyində² ellipsislə bağlı tədqiqatçılar arasında

---

¹ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər / K.M.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, M.Musayev. – Bakı: Mütərcim, – 2012. – 608 s.; Yadigar, F. (Veysəlli) German dilçiliyinə giriş / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, NPM, – 2003. – 408 s.; Məmmədov, A.Y. Diskurs tədqiqi / A.Y.Məmmədov, M.Məmmədov. – Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, – 2013. – 78 s.; Bəylərova, A. M. Bədii dildə üslubi fiqurlar / A.M.Bəylərova. – Bakı: Nurlan, – 2008. – 212 s.; Həbibova, K.Ə. Müasir Azərbaycan dilində elliptik cümlələr və onların üslubi xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2008. – s.10-13; Qurbanzadə, F.N. Müxtəlif sistemli dillərdə ellipsisin funksional-koqnitiv xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2022. – 30 s.

² Axманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С.Ахманова. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, – 2004. – 571 с.; Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р.Галперин. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, – 1958. – 459 с.; Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р.Гальперин. – М.: Наука, –1981. –138 с.; Гатина, А.Э. Неполное высказывание как строевая единица связного текста: / автореферат дис. канд. филол. наук / – М., 1989. – 28 с.; Граудина, Л.К. Культура русской речи / Л.К.Граудина, Е.Н.Ширяев. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, – 1999. – 560 с.; Грудева, Е.В. Избыточность и эллипсис в процессе восприятия письменного текста // II Научные чтения: Материалы

O.S.Axmanova, İ.R.Qalperin, A.E.Qatına, L.K.Qraudina, E.V.Qrudeva, M.M.Davidova, L.V.Kosonojkina, O.A.Lapteva, L.L.Nelyubin, O.İ.Reunova, O.B.Sirotinina, A.P.Skovorodnikova, V.L.Yuxt və b-nin adlarını xüsusi qeyd etmək istərdik. Avropa dilçiliyində³ ellipsis fenomeninin dil strukturunun müxtəlif

---

конференции. – Санкт-Петербург: – 2003. – с.28-34; Грудева, Е.В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е.В. Грудева. – Череповец: ЧГУ, 2007. – 251 с.; Грудева, Е.В. Избыточность текста, редукция и эллипсис (на материале русского языка): / дис. доктора филологических наук / – Санкт-Петербург, 2008. – 473 с.; Давыдова, М.М. Прагматические характеристики эллипсисов (на материале современного английского языка): / автореферат дис. канд. филол. наук / – Курск, 2012. – 22 с.; Косоножкина, Л.В. Эллиптические предложения как средство реализации когезии текста // Язык как коммуникация в контексте культуры. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГЭУ (РИНХ), – 2010. – с.89-97; Лаптева, О. А. Русский разговорный синтаксис / О.А. Лаптева. – М.: Высшая школа, - 2003. – 400 с.; Нелюбин, Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка / Л.Л. Нелюбин. – М.: Флинта: Наука, – 2007. – 125 с.; Реунова, О.И. К вопросу об эллиптических предложениях и их специфической характеристике // О.И.Реунова. – Ставрополь: Ставропольский гос. пед. ин-т, – 1971. – 254 с.; Сиротинина, О.Б. Современная разговорная речь и ее особенности / О.Б.Сиротинина. – М.: Просвещение, – 1974. – 144 с.; Сквородников, А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А.П.Сквородников. – Томск: Издво Томского ун-та, – 1981. – 256 с.; Юхт, В.Л. Неполные предложения в современном английском языке: / автореферат дис. канд. филол. наук / – Москва, 1964. – 23 с.

³ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – 374 p.; Beaugrande, R.A. Introduction to Text Linguistics / R.A.Baugrande, W.U.Dressler. – London: Longman, – 1981. – 290 p.; Beaugrande, R.A. Linguistic theory. The discourse of fundamental works / R.A.Baugrande. – London: – 1991. – 412 p.; Altman, R. A theory of narrative / R.Altman. – New York: Columbia University Press, –2008. – 392 p.; Cherchi, L. On the role of ellipsis in discourse coherence // Ellipse und fragmentarische Ausdrücke. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, – 1985. Bd.2, – p.224-249; Dijk, T.A. van. Text and Context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse / T.A. van Dijk. – London and New York: Longman, – 1977. – 261 p.; Dijk, T.A. van, Kintsh, W. Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarizing Stories / T.A. van Dijk, W.Kintsh // Current Trends in textlinguistics. – Berlin: Walter Gruyter, 1979. – p.61-80; Dijk, van T.A. Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk / T.A. van Dijk. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2009. – 287 p.; Halliday, M.A.K., Hasan R. Linguistic Function and Literary Style: An Inquiry into the language of William

səviyyələri üzrə tədqiqinə həsr edilmiş tədqiqatlar arasında M.A.K. Hallidey və R.Həsən, R.A. de Boqrand, V.U.Dressler, L.Çerçi, T.A. van Deyk, R.Altmann, D.Hardt, T.Şopen və b-nin adlarını qeyd etmək olar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini müasir ingilis dilində bədii mətnlərdə reallaşmış, struktur və funksional aspektlərdən bədii mətnlərin mühüm tərkibi kimi çıxış edən elliptik söyləmlər təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə həmin əsərlərdəki elliptik söyləmlərin praqmatik xüsusiyyətləri və tədqiqatın obyektindən alınmış nəticələrin sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi müasir ingilis dilində bədii mətnlərdə elliptik strukturların funksional-struktur potensialı və linqvopraqmatik xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün işdə aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

– ellipsis fenomeninin və elliptik strukturların öyrənilməsinə dair nəzəri mənbələri ümumiləşdirmək və sistemləşdirmək;

– ellipsislərin linqvistik statusu və onların növlərini müəyyənləşdirmək;

– dialoji nitqdə elliptik cümlələrin yaranma, yayılma və işlənmə səbəblərini müəyyənləşdirmək;

– ellipsisləri oxşar dil hadisələrdən fərqləndirmək üçün linqvistik meyarları müəyyənləşdirmək;

– ellipsislərin qavranılmasında adresantla adresat arasında praqmatikliyin nisbətini müəyyənləşdirmək. Elliptik cümlələrin mətnin tərkib hissəsi kimi praqmatik şərhini vermək, yəni konkret ünsiyyət situasiyasında onların ikincidərəcəli semantik funksiyalar qazanmasını göstərmək;

– elliptik cümlələrin semantik xüsusiyyətlərini təsvir etmək və

Golding's "The Inheritors". "Literary Style: A Symposium". Ed. Seymour Chatman, London-New York: Oxford University Press, 1971, p.330-368.; Hardt, D. Ellipsis and the structure discourse // – Berlin: ZAS, Journal of Semantics, – 2004. Volume 21, Issue 4, – 375 p.; Shopen, T. Ellipsis as grammatical indeterminacy // Foundations of language. – North Holland: Reidel Publ. Co, – 1973. Vol.10. – p.69-92.

bu strukturların yaranmasını şərtləndirən semantik amilləri: presuppozisiya, linqvistik və ekstralingvistik kontekstlər müəyyənləşdirmək;

– elliptik sual, cavab və elliptik sual-təkrarın praqmatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat metodları. Qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirmək üçün işdə aşağıdakı linqvistik tədqiqat metodlarından: bədii mətnlərdən, C.Roulinqin müəllifi olduğu “Harry Potter” əsərləri seriyasında nəzərdən keçirilən vahidlərin nümunələri əsasında linqvistik təsvir metodu, diskurs təhlili, kontekst təhlili və s. istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– elliptik söyləmin praqmatikliyi onun dinləyəne (həmsöhbətə, oxucuya) təsirindədir. Ellipsisin illokutiv gücü ünsiyyət prosesində müəyyən müsbət (uğurlu) və ya mənfi (uğursuz) perlokutiv effekt yaradır;

– elliptik cümlələr həm emosiyaların dinləyiciyə (oxucuya) çatdırılması, həm də onları dinləyicidə (oxucuda) oyatmaq üçün əsas linqvistik vasitədir. Ellipsis sintaktik konstruksiyaların emosional təsirin ehtimalını artırır və onlar dinləyicinin (oxucunun) emosional reaksiyasının danışanın niyyətinə adekvatlığını təmin edir;

– elliptik söyləmin praqmatik səciyyəsi təkcə informativlik deyil, həm də danışanın emosional reaksiyasından ibarətdir. Elliptik ifadələrin praqmatik xarakteristikası söyləmə həmsöhbətin emosional reaksiyasında ifadə olunan xüsusi məna çaları verməkdir;

– ellipsis sintaktik konstruksiyanın struktur cəhətdən zəruri vahidinin implisitləşməsidir. Ellipsis cümlə strukturunda açıq şəkildə ifadə olunmamış vahidlə əlaqəli sintaktik proses kimi kontekstin mövcudluğuna əsaslanır. İki və ya daha çox vahid arasındakı distributiv münasibətlər onlardan hər hansı birini danışmaq prosesində buraxılmasına imkan yaradır. Saxlanılmış vahidin istiqamətliliyi danışana istiqamətlilik obyektivi olan vahidi buraxmağa, dinləyiciyə isə onu bərpa etməyə imkan verir;

– ellipsis cümlənin semantikleşməsi hadisəsidir. Müəyyən konsituasiyada işlədilən elliptik cümlələr xüsusi məna qazanır və kommunikativ və praqmatik funksiyaları yerinə yetirir.

– elliptik konstruksiyaların yaranması situaitv xarakterlidir. Qarşılıqlı ünsiyyət ehtiyacından yaranan elliptik ifadələr adətən kommunikalara yönəliklidir və müəyyən mənanın ötürülməsi imkanları baxımından öyrənilir. Situasiyanın təsiri altında ellipsis daha aydın praqmatik xarakter kəsb edir;

– cümlənin strukturunun pozulmasına səbəb olan ellipsisdən istifadədə əsas məqsəd ünsiyyət prosesini asanlaşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi müasir ingilis dilində bədii mətnlərdə elliptik söyləmlər əsasında ellipsis qrammatik hadisəsinin kommunikativ-praqmatik xüsusiyyətlərinin kontekst-diskursiv təhlilə cəlb edilməsi və aşkara çıxarılmış lingvistik xüsusiyyətlərin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti kommunikativ sintaksis nəzəriyyəsi, sintaktik vahidlərin reallaşmasının praqmatik aspekti, danışq aktı nəzəriyyəsinin inkişafına müəyyən töhfə verməsindən ibarətdir. Tədqiqatın nəticələri praqmalinqvistika və kommunikativ sintaksis işığında ellipsisin növbəti mərhələlərdə öyrənilməsinə töhfə verə bilər. Bundan başqa, tədqiqat işi elliptik cümlə nəzəriyyəsinə, eləcə də C.K.Roulinqin əsərlərinin sintaktik, üslubi-praqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə töhfə verə bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti onun nəticələrinin ingilis dilinin tədrisi təcrübəsində tətbiqi imkanları ilə müəyyən edilir. Tədqiqatın nəticələrindən ingilis dilinin praktiki və nəzəri qrammatikası üzrə mühazirə və seminar kurslarının hazırlanmasında, praqmalinqvistika problemlərinə, danışq aktı nəzəriyyəsi və praktikasına dair xüsusi kurslarda, habelə ingilis dilində praktik bacarıqların aşılmasında istifadə edilə bilər. Əldə edilmiş nəticələrdən tələbə və magistrantlar kurs işləri və diplom layihələri üzərində işləyərkən yararlına bilərlər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin nəticələri beynəlxalq və respublika konfranslarında məruzələr edilmişdir. Tədqiqat işi ilə bağlı məqalələr Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. “Giriş” hissəsi 6 səhifə, 11469 işarə, I fəsil 40 səhifə, 75005 işarə, II fəsil 34 səhifə, 66596 işarə, III fəsil 39 səhifə, 74507 işarə, “Nəticə” hissəsi 3 səhifə, 5712 işarədir. İşin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı istisna olunmaqla, 233289 işarədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılmış müddəalar təqdim olunur, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, dil materialı və tədqiqat metodları, işin aprobeiasiyası, tətbiqi və strukturu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqatın **“Ellipsis linqvistik tədqiqatların obyektini kimi”** adlı I fəslinin 1-ci paragrafı **“Ellipsis cümlə səviyyəsində”** adlanır. Ellipsisə ehtiyac dilin inkişafının qanunauyğunluqlarından biri – insanın ünsiyyət prosesində əqli və fiziki enerjinin minimum sərfi, dil formalarını təkmilləşdirmək istəyi ilə şərtlənən dil vahidləri və vasitələrinə qənaətdən yaranır. Ellipsisi ilk baxışdan təbii dilin deqradasiyası, onun sadələşdirilməsi, ənənəvi qrammatik qaydaların çixdaş edilməsi, doğru və yanlış standartlarının inkarı, kommunikanlar arasında anlaşılmazlığa səbəb ola biləcək linqvistik deformasiya kimi dəyərləndirmək olar. Ellipsisdən istifadə bir sıra şərtlərlə – məsələn, kontekst, cümlənin mürəkkəb strukturu ilə tənzimlənir. Dil sistemi iki immanent xüsusiyyəti: qənaət və izafiliyi özündə birləşdirir. A.Martineyə görə, *“insanın ünsiyyət ehtiyacları və onun özünün əqli və fiziki səylərini minimuma endirmək cəhdləri arasındakı daimi ziddiyyətləri dil dəyişmələrinin hərəkətverici qüvvəsi kimi nəzərdən keçirmək olar”*.⁴ Dilçilərin ellipsisi dil sistemində izafiliyə əks qənaət prinsipinin təzahürü kimi dəyərləndir-

---

⁴ Мартине, А. Основы общей лингвистики // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, – 1963. – Вып. III. – с.533.

mələrinin kökü məhz bundadır. K.M.Abdullayevə görə, “*cümlə daxilində qənaət prinsipinin özünü göstərməsi, ilk növbədə, cümlənin bu və ya digər üzvünün ellipsisə uğraması hesabına baş verir*”.⁵

Ellipsis natamamlıqla, yəni söyləmdə bərpası yalnız kontekst və ya konsituasiya əsasında, eləcə də ünsiyyət iştirakçılarının ümumi və ya qismən bilik bazası əsasında mümkün olan elementlərinin buraxılması ilə əlaqələndirilir. Lakin, K.M.Abdullayevin yazdığı kimi, “*ellipsis, yəni cümlə üzvünün buraxılması heç də o demək deyil ki, uyğun sintaktik pozisiyada – mövqedə öz yerini tutmamışdır... cümlədə buraxılmış üzvün bərpası cümlə quruluşundakı mövqe vasitəsilə həyata keçirilə bilər*”.⁶

Canlı danışığın “peyki” ellipsisin mahiyyəti “*funksiyanın mənasının strukturun mənasına üstünlüyüdür*”.⁷ Ellipsis söyləmlər arasında məna əlaqələrini gücləndirir və mətninin inkişafına təkan verən semantik referensiyaların ifadəsinə xidmət edir. O.İ.Reunovaya görə, “*ellipsisin köməyi ilə informasiya sıralanması daha aydın şəkildə qurulur: informasiya silsiləsinin hissələri semantik təfərrüatlara töhfə verən sinonim əvəzətmələr vasitəsilə transformasiya olunur*”.⁸

Elliptik strukturlar ardıcıl dialoji vəhdətdə, adresant və adresatın qarşılıqlı əlaqəsində öyrənilir, çünki, bu cür fundamental fenomenin mahiyyətini yalnız belə olan halda dolğun təsvir etmək olar. Məhz bu səbəbdən İ.F.Vardul “*sıfır sintaksemələr təkcə məzmunu deyil, ifadəyə də malik*”⁹ olduğunu yazarkən, düşünürük ki, haqlıdır. Müəllif “*ellipsis*” və “*sıfır*” anlayışlarını fərqləndirir: “*Ellipsisdən fərqli olaraq, sıfır üzv kontekst və situasiyadan asılı deyil və eksplisit sintaksemələrin əvəzlənməsinə imkan vermir*”.¹⁰ E.V.Qrudevaya görə,

---

⁵ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M. Abdullayev. – Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, – 1998. – s.72.

⁶ Yəne orada, – s.73.

⁷ Коваленко, Е.В. Эллиптические структуры как элемент художественного текста: / дисс. канд. филол. наук / – Санкт-Петербург, 2006. – с.117.

⁸ Реунова, О.И. Эллипсис как лингвистическое явление / О.И.Реунова. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, – 2000. – с.26.

⁹ Вардуль, И.Ф. Основы описательной лингвистики: синтаксис и супрасинтаксис // предисл. В.М.Алпатов. – Изд. 2-е, стер. – М.: URSS, – 2006. – с.308.

¹⁰ Yəne orada, – s.309.

*“mətn məna itkiləri olmadan müəyyən informasiya kvantlarını itxisarına imkan verən lazımi izafilik dərəcəsinə malik olmasaydı, ellipsisin təsiri qeyri-mümkün olardı”.*¹¹

Elliptik cümlələrin şərhı, fikrimizcə, A.V.Skovorodnikovanın anlamında – *“nitqə qənaət, lakonikləşdirmə funksiyasında”*¹² daha inandırıcıdır. Bu şərhdə ellipsisın mahiyyəti öz əksini tapır: elliptik cümlələr tam cümlələrdir, onlarda ifadə elementinin buraxılması formal xarakter daşıyır, buna görə də “çıxılmış” komponentin bərpası lazımsızdır və o, çox vaxt elliptik cümlənin semantikasını təhrif edir.

Ellipsisə cümlə və mətnlərdə tez-tez rast gəlinməsinin əsas səbəbi isə həmin dil vahidlərinin kommunikativ-konstruktiv səciyyəli olmasıdır. M.A.K.Halliday və R.Həsən ellipsisı təkcə cümlədaxili deyil, cümlələr arasındakı əlaqənin kəşiməsi baxımından da araşdırılmasının vacibliyini yazırlar. Onların fikrincə, ellipsisin *“yalnız budaq cümlələr (clauses) arasında yox, həm də cümlələr arasında rast gəлиндiyini vurğulamaq vacibdir və buna görə də bu tip ellipsis “əlaqələndirici (cohesive)” kimi göstərilir.*¹³

Cümlənin formal-struktur natamamlığı kimi görünən ellipsis onun mənasının zənginləşməsinə xidmət edir. F.Y.Veysəlli ellipsisı sintaktik hadisələr sırasına aid edir: ellipsis *“birbaşa ifadə olunmayan, ancaq asanlıqla bərpa edilə bilən məzmun elementidir”.*¹⁴

Ellipsisə cümlədə fikrin ifadəsi üçün əhəmiyyət kəsb etməyən komponentin qəsdən buraxılması kimi baxmaq məqsədəuyğundur. L.L.Nelyubinə görə, ellipsis *“cümlədə nəzərdə tutulan hər hansı elementin buraxılmasından ibarət üslubi fiqurdur”.*¹⁵ Məsələn:

---

¹¹ Грудева, Е.В. Избыточность текста, редукция и эллипсис (на материале русского языка): / дис. доктора филологических наук / – Санкт-Петербург, 2008. – с.6.

¹² Сквородников, А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А.П.Сквородников. – Томск: Изд-во Томского ун-та, – 1981. – 256 с.

¹³ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – p.136.

¹⁴ Yadigar, F. (Veysəlli) German dilçiliyinə giriş / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, NPM, – 2003. – s.315.

¹⁵ Нелюбин, Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка / Л.Л.Нелюбин. – М.: Флинта: Наука, – 2007. – с.65.

“Tez oyana bildim. Dünən saat on ikiyə qədər işdə olmuşam” – (Could get up early. Yesterday, I was at work by 12) // “Tezdən oyana bilmədim. Dünən saat on ikiyə qədər işdə idim” – (Could not get up early. Yesterday, I was at work till 12). Bu nümunədə I şəxsin təkində subyekt (mən - I) buraxılmışdır, lakin o, cümlənin sintaktik biçimi və işlənmə kontekstinə əsasən asanlıqla bərpa olunur.

Elliptik cümlələrin lakonizmi, intonasiya-ritmik kəsikliyi konsituasiyadan asılı olaraq onlara kəskinlik, enerji, diqqətsizlik və ya qabalıq çaları verir. Məsələn:

- “Have you read this novel? – (Bu romanı oxumusunuz?
- Haven’t time to do so” – (Bunu etməyə vaxtım yoxdur).¹⁶

Nümunədən aydın olur ki, cavab verən öz işgüzarlığı və eyni zamanda təvazökarlığını nümayiş etdirərək “mən” əvəzliyi ilə ifadə olunan mübtədani buraxmışdır.

I fəslin 2-ci paragrafında **“Ellipsis mətn və diskurs səviyyələrində”** araşdırılır. Mətnin forması insanın mənəyərətə aktivliyi və dilin reprezentativ funksiyasının qarşılıqlı təsiri və əlaqəsinin nəticəsidir. Mətnin (diskursun) forması bütövün daxilində məkan-zaman üzrə xətti paylanmış dil materialında təcəssüm tapır. Bütövün forması məna sahəsinin genişləndiyi matrisanı təmsil edir və onun dildə maddiləşməsinə həyata keçirir.

Ellipsis mətnin müəyyən elementlərinin implikasiyası və onların elliptik konstruksiyalarla təqdim edilməsi yolu ilə koheziya qabiliyyətini nümayiş etdirir. Buna görə də o, nə cümlənin məzmunu, nə də strukturunu dəyişmədən yalnız onun ifadə planında öz əksini tapır. Mətnin tərkibində elliptik üzv də qeyri-elliptik üzv kimi məzmunla malikdir, lakin ikincidən fərqli olaraq, o, ifadə tərəfindən məhrumdur. Resipiyent elliptik elementlər haqqında məlumatı mətnin özündən alır. Elliptik cümlələr sintaqmatik cəhətdən şərtlənmiş dil vahididir və onun aktuallaşması mətn amillərinin təsiri altında baş verir. Məhz bu səbəbdən ellipsis mətn kateqoriyası kimi qəbul edilməlidir. Dil hadisələrinə diskursiv yanaşmaya görə, əlaqəlilik daxili nitqdə koqnitiv əməliyyatlar vasitəsilə birləşən propozisiyalardan yaranır. Əlaqəliliyin təməlinə referensiya dayanır

---

¹⁶http://englishschool12.ru/publ/grammatika_anglijskogo_jazyka/grammatikaanglij_skoغو_jazyka/nepolnye_predlozhenija_elliptical_sentences/63-1-0-1211

və əlaqəli mətnin referenti dildənkənar gerçəklikdir. Əlaqəlilik kateqoriyasının ümumi məzmunu, bir tərəfdən, təfəkkürdə inikası, digər tərəfdən, xətti danışiq axınında məzmunun struktur-semantik bütöv kimi ötürülməsidir. İstənilən diskurs məkanında öz xətti genişliyinə görə fərqli, lakin danışanın kommunikativ məqsədi ilə bağlı sözləmlərlə həyata keçirilir.

Ellipsis diskursiv praktikada dinləyəne emosional təsir məqsədi ilə dil vasitələrinə qənaətin nəticəsi kimi cümlənin mühüm üzvünün buraxılmasını təmsil edir. Diskurs insan əməllərinə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulduğu məqsəd və ya funksiyaları nəzərə alınmadan sırf linqvistik formaların təsviri ilə məhdudlaşdırıla bilməz.

Ellipsis təkcə cümlənin deyil, mətnin də formalaşmasına kömək edir və ellipsisin mətni funksiyası referensiya zəncirini və əlaqələndirməni yaradır. M.Hoi ellipsisini aşağıdakı kimi şərh edir: *“Ellipsis bir cümlənin strukturu yarımçıq olduqda və çatışmayan element(lər) əvvəlki cümlədən adekvat bərpa oluna bildikdə baş verir”*.¹⁷

Müxtəlif mətn müəllifləri ellipsislərdən öz yazıları, yaratdığı əsərlərdə istifadə edirlər. Yazıcının məharəti onun öz əsərlərində ellipsisdən uğurlu istifadə etməsinə zəmin yaradır, çünki yazıçılar bilərəkdən “nəyi bəyan edəcəkləri” və yaxud da “nəyi kənar qoyacaqlarına” qərar verməyə qadir insanlardır. P.Lovincer ellipsisini *“kontekstdən anlaşıla bilən, cümləni tamamlayacaq söz və ya sözlərin, buraxılması”*¹⁸ kimi başa düşür.

C.Ross, C.Merçant və İ.Saq müasir ingilis dilində ellipsisin 9 növünü müəyyən etmişlər: 1) qeppinq (gapping-boşluq); 2) stripping; 3) feil qrupundan ellipsislər; 4) psevdoqapping; 5) fraqmentlənmə; 6) slusing; 7) nominal ellipsis; 8) müqayisəli ellipsis; 9) sıfır tamamlayıcı anafor.¹⁹

---

¹⁷ Hoey, M. On the Surface of Discourse / M.Hoey. – London: Allen and Unwin, – 1983. – p.72.

¹⁸ Lovinger, P. The Penguin Dictionary of American English Usage and Style / P.Lovinger. – New York: Penguin Group, – 2002. – p.246.

¹⁹ Ross, J. On declarative sentences // Readings in English transformational grammar. – Washington: Georgetown University Press, – 1970. – p.222-272.; Merchant, J. Ellipsis For Syntax: An international handbook / J.Merchant. – Berlin: Mouton de Gruyter, University of Chicago, merchant@uchicago.edu. 2nd edition

Ellipsisin birinci növü “gapping” formasında eynilik halında olan bir və ya kompozisiya cümləsinin ilkin olmayan bir neçə hissəsində predikat tamamilə buraxılır və cümlənin strukturunda “boşluq” yaradır. Bu “boşluqdan” sonra həmişə cümlənin birinci hissəsindəki məlumat ilə bir qədər ziddiyyət təşkil edən “qalıq” məlumat olur. İkinci hissədə predikatın olmaması yalnız bu kontrastı gücləndirir.

Bu elliptik konstruksiya növünün tətbiqi nitqdə dilin ifadəli vasitə funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn:

*“Harry felt a horrible jolt of dread as he stood trembling in the freezing air. “C-cut it out! Stop doing it! I’ll h-hit you, I swear I will .....!” “Dudley, shut —” WHAM!”*²⁰ – (Harri şaxtalı havada titrəyərək dayanarkən dəhşətli bir qorxu sarsıntısı hiss etdi. “K-kəs! Bunu etməyi dayandır! Səni v-vuracam, and içirəm ki, ...acam!” “Dadley, mumla -” PART! (atış səsi). Bu nümunədə tabeli mürəkkəb cümlədə “hit” feili buraxılmışdır, digər üzvlər isə olduğu kimi qalmışdır. Qapping həm də onunla səciyyələnir ki, cümlədəki feil olmayan nitq hissələri ellipsisə tabe olmur.

Ellipsisin digər növü “stripping” cümlədə tərkib hissələrindən biri istisna olmaqla, qeyri-başlanğıc hissəsinin tam ixtisarı ilə ifadə olunur. Üçüncü növ “verbal phrase” ellipsisidir: o, modal və köməkçi feillər istisna olmaqla, predikatın buraxılması ilə natamam bir ifadə yaradır.

İki əsas funksiyaya malik ellipsis və ya üç nöqtə tonda (danışiq tonu) olan kəsilməni göstərmək və ya düşüncədə natamam bir ifadəni göstərmək üçün istifadə olunur. Lakin ellipsislərin başqa bir funksiyası, danışanın cümlənin sonunda fikirlərinin davamını göstərməkdən ibarətdir. Bu funksiyanın təsvirini aşağıdakı kimi vermək olar:

1) ellipsislər danışiq tonu və ya düşüncədə kəsilməni göstərmək üçün istifadə olunur. Bu funksiya ellipsislərin cümlədə ton və ya fikrin davamlılığını pozduğunu nümayiş etdirir:

Revised: – 4 January, – 2011. – 36 p.; Sag, I.A. Deletion and Logical Form / I.A.Sag. – New York: Garland Press, – 1980. – p.164.

²⁰ Rowling, J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J.K. Rowling. – Scholastic: – 1998. Book 2, – p.17.

“Meaning?”

“Well ... well, I don't know whether you know what – what stitches are?”²¹.

“Mənası?”

“Yaxşı, ... yaxşı, sizin tikişlərin nə olub olmadığını bildiyinizi mən bilmirəm”.

Bu nümunədə ellipsis birinci “well” (yaxşı) sözü ilə ikinci arasında nitqin axınıni kəsir. Nitq axını kəsilsə də, danışan fikrini davam etdirir. Buna görə də bu funksiya əvvəlki blokla növbəti blok arasında davamı göstərən siqnal əlaqəsi kimi təsnif edilir. Məsələn: “well and well, I don't know what – what stitches are?” - “yaxşı, ... yaxşı, tikişlərin nə olub olmadığını mən bilmirəm”;

2) ellipsislər natamam ifadəni göstərmək üçün istifadə olunur. Cümlədə çatışmayan söz və ya ifadə olduqda, o, aşağıdakı nümunədə göstəriləni kimi, ellipsis işarəsi ilə işarələnir.

“Harry, what're you – ?” – (Harri, sən nə .....irsən –?)

“It's that voice again – shut up a minute –” – (Bu yenə həmin səsdir – bir dəqiqəlik səsinə kəs –).

“... soo hungry ... for so long ...”²² – (... elə uzun müddətdir ... eləə ac ....).

Nöqtələr göstərir ki, buraxılmış sözlər vardır və onlar ellipsis qoyulmalı olduğu yerlərə qoyulmalıdır;

3) ellipsislər fikrin davamını göstərmək üçün istifadə olunur. Ellipsis oxucuya personajla söhbətdən sonra fikrin davamı bildirmək üçün istifadə olunur. Məsələn:

“Oh, Mum, can I go on the train and see him, Mum, oh please ...?” – (Ah, ana, mən qatarla gedə və onu görə bilərəm, ana, xahiş edirəm ...?)

“Oh, Mum, can I go on the train and see him, Mum, oh please ...” – (Ah, ana, mən qatarla gedə və onu görə bilərəm, ana, xahiş edirəm ...?) nümunəsində cümlə sintaktik baxımdan tamamlansa da, sonda ellipsisdən istifadə edilmişdir. Bu, danışanın fikrinin davamı

---

²¹ Rowling, J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J.K. Rowling. – Scholastic: – 1998. Book 2, – p.127.

²² Rowling, J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J.K.Rowling. – Scholastic. Chapter 5, – 1999. – p.150.

kimi ellipsisin ifadənin axarlı olmasında rolunu göstərir. Deməli, o, diskurs markeri sayıla bilməz, çünki heç bir diskurs vahidini ayırmır.

Mətnlərdə ellipsisləri işlədərkən bəzi durğu işarələrindən istifadə edilir. Bu durğu işarələrindən biri tiredir. Tire işarəsindən dialoqun kəsilməsini bildirmək üçün də işlətmək mümkündür. Məsələn:

*“Malfoy’s head jerked forward as the mud hit him; his silverblond hair was suddenly dripping in muck”*²³ – (*Palçıq ona dəyəndə, Malfoyun başı irəli atıldı; onun gümüşü-sarı saçlarından peyin damcılayırdı*);

*“What the — ?”*²⁴ - (*Bu nə —?*).

Mətnlərdə ellipsislə işlənən digər durğu işarəsi ardıcıl nöqtələrdir. Mətnlərdə, ellipsis nöqtələrini yerləşdirmək üçün iki ümumi qaydadən istifadə edilir. Məsələn:

– hər bölgüdə əvvəl və sonra bərabər məsafəli boşluqlarda qoyulan nöqtələr (məsələn, *“Hello..... there”*) və ya

– hər bölgüdə əvvəl və sonra məsafəsiz qoyulan nöqtələr (məsələn, *“Hello..... there”*).

Mətnlərdə verilən sitatlarda isə ellipsislər üçün ardıcıl nöqtələrarası məsafə də vacib şərtidir. Xoşagəlməz bir söhbətdə çaşqınlıq vəziyyətində olan bir personajı təsvir etmək zərurəti yarandıqda ellipsislər ən effektiv vasitə hesab edilir. L.K.Roulinqin *“Harry Potter and the Cursed child”* adlı əsərindən nümunəyə nəzər salaq:

ALBUS: We’re deadly serious. – (Biz tamamilə ciddiyyik).

AMOS: This is going to be dangerous. – (Bu təhlükəli olacaq).

ALBUS: We know. – (Biz bilirik).

SCORPIUS: Do we? – (Bilirik?)

AMOS: Delphi – perhaps if you were prepared to accompany them? – (Delfi – bəlkə də, əgər səni onu müşayiət etmək üçün hazırlayıblarsa?)

*DELPHI: If that would make you happy, Uncle. – (Əgər bu sizi xoşbəxt edəcəksə, Dayı).*²⁵

---

²³ Rowling, J.K. Harry Potter and the Half – Blood Prince / J.K.Rowling. Arthur A.Levine Books. – 2005. Book 6, – p.280.

²⁴ Yenə orada, – s.280.

Ellipsis sintaktik konstruksiyaların natamamlıq hadisəsi kimi mətnin leksik-sintaktik mühiti ilə sıx bağlı olduğundan yalnız mətdə təzahür edə bilər. Mətdən kənarında ellipsis sadəcə mənasını itirir. Verdiyimiz nümunələr diskursda müxtəlif növ ellipsislərin kifayət qədər tez-tez istifadə olunduğunu göstərir.

Tədqiqatın “**M.A.K.Hallidey və R.Həsənin koheziyaya dair konsepsiyasında ellipsisin yeri və rolu**” adlı II fəslinin “*Mətdə koheziya və koherentlik*” adlı 1-ci paragrafında mətdə implicit informasiyanın ötürülməsinin səmərəli sintaktik vasitəsi elliptik cümlələrin mətnin kompressiyası ilə sıx əlaqədə öyrənilməsi göstərilir. Mətn real dünyanı əks etdirən virtual dünyanın modelidir. Mətn modelinin izahedici gücü ondadır ki, bu prinsip təkcə mətnin formalaşması üçün deyil, bütövlükdə dil üçün xarakterik və universal xüsusiyyətdir. Mətn kommunikativ vahid kimi bütöv kateqoriyalar məcmusunu təmsil edir. Mətn kateqoriyalarının dolğun siyahısını İ.R.Qalperin əsərində təqdim edir: “*informativlik, üzvlənmə, koheziya, kontinuum, mətn hissələrinin avtosemantikliyi, retrospeksiya, prospektivlik, modallıq, mətnin inteqrasiyası və bitkinliyi*”.²⁶

M.A.K.Hallidey və R. Həsənin fikrincə, “*əlaqəlilik mətnin nə məlumat verdiyini qabartmır, amma mətdə semantik bütövün necə təşkil olunduğunu göstərir*”.²⁷ Mətnin struktur-semantik təşkilində əlaqəlilik geniş mətnyaradıcı potensiala malikdir. M.A.K.Hallidey və R.Həsənin fikrincə, “*koheziya mətn daxilində mövcud olan və onu mətn kimi müəyyən edən məna elementlərinə aiddir*”²⁸ və ya “*koheziya əlaqələri mətdəki iki və ya daha çox element arasında strukturdan asılı olmayan əlaqələrdir*”.²⁹ Bu tərif mətnin

---

²⁵ Rowling, J.K. *Jonh Tiffany and Jack Thorne Harry Potter and the Cursed child*. Little (act 3) / J.K.Rowling. – Brown. – 2016. – p.55.

²⁶ Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Комкнига, – 2007. – с.24.

²⁷ Halliday, M.A.K. *Cohesion in English* / M.A.K. Halliday, R. Hasan: London: Longman, 1976. - p.29.

²⁸ Хэллiday, М.А.К. Когезия в английском языке / М.А.К.Хэллiday, Р.Хасан // Исследования по теории текста: реферативный сборник. – М.: Наука, – 1979. – с.109.

²⁹ Yənə orada, – s.109.

komponentlərinin qarşılıqlı təsirinə diqqəti cəlb edir. “*Mətn potensial olanın aktuallaşmasıdır*”³⁰ fikrinin müəlliflərinə görə, “*koheziya mətnin bir elementinin şərhini digər elementin şərhindən, o cümlədən presuppozisiyadan asılı*” olduqda baş verir.³¹

Mətnin struktur baxımından bütövləşməsinə təmin edən koheziya bir sıra amillərin iştirakı ilə reallaşır. Lakin bu cür əlaqəlilik mətnin mənasının oxucu (qəbuledən) tərəfindən başa düşülməsi üçün yetərli deyildir. Mətn daxilində əlaqəlilik sadəcə leksik vahidlər arasındakı əlaqələrlə sonuclanmır, çünki “*mətni qəbuledənə məna bitkinliyinə malik mətni bu cür xüsusiyyətə malik olmayan formal əlaqəli dil parçasından ayıra bilmək imkanı verən amil mövcuddur. Həmin amil məna ardıcılığı və ya bitkinliyi (coherence) adlanır. Bu məfhumun əsas səciyyəvi cəhəti onun koheziya kimi dildə deyil, cəmiyyətdə mövcudluğudur*”.³²

A.Y.Məmmədova görə, koheziya və koherentlik arasındakı fərq “*koheziyanın dildə, koherentliyin isə cəmiyyətdə mövcud olmasıdır*”.³³ Başqa sözlə, “*koherentliyi başa düşmək üçün sadəcə mətnin daxilində dil vasitələri arasında baş verən münasibətlərə baxmaq kifayət deyildir, həmçinin mətnlə ətraf dünya arasında münasibətlərə də nəzər salmaq lazımdır*”.³⁴

Koheziya koherentliyə münasibətdə ikincidərəcəlidir, çünki sonuncu özünü formal şəkildə – “*üzdə*” göstərməyə bilər, lakin mətndə müəllifin niyyətini reallaşdıran dil vasitələrinin seçimini şərtləndirir. O.İ.Moskalskayanın fikrincə, “*mətnin koherentliyi sırf semantik hadisə deyildir. O özünü bir-biri ilə forma, məzmun və funksiya kimi əlaqəli struktur, semantik və kommunikativ bütövlük şəklində göstərir*”.³⁵ Koherentlik mətnin konseptual-semantik

---

³⁰ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – p.101.

³¹ Yenə orada, – s.44.

³² Abdullayev, K.M. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər / K.M.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, M.Musayev. – Bakı: Mütərcim, – 2012. – s.50.

³³ Məmmədov, A.Y. Diskurs tədqiqi / A.Y.Məmmədov, M.Məmmədov. – Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, – 2013. – s.10.

³⁴ Yenə orada, – s.10.

³⁵ Москальская, О.И. Грамматика текста / О.И.Москальская. – М.: Высшая школа, – 1981. – 183 с.

bütövlüyü, koheziya isə müvafiq dil vahidləri, formalar və eksplisit bağlayıcıların (konnektorların) istifadəsidir.

Koherentliyin mətnin forma və məzmununun vəhdəti kimi başa düşülməsi isə bu əlaqəliliyi təmin edən dil vasitələrinin öyrənilməsini zərurətə çevirir. M.A.K.Hallidey və R.Həsənin fikrincə, *“koherentlik mətni semantik cəhətdən mənalı edir. O, ümumi strukturda müəyyən vahidlərdən əvvəl olan elementlərlə birlik yaratmaq üçün mövcud olan imkanlar dairəsini təmsil edir”*.³⁶

Koheziya və koherentlik kateqoriyaların mahiyyəti və sərhədlərinin necə başa düşülməsindən asılı olmayaraq, onların hər ikisi üçün ümumi məqamlar bunlardır: 1) həm koheziya, həm də koherentlik mətnin bütövlüyü və əlaqəliliyini təmin edir; 2) mətn nəzəriyyəsinin formalaşmasının ilkin mərhələləri koheziyanın formal mətdaxili ünsiyyət vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməsinə aydın meyil ilə xarakterizə olunurdu.

Koheziya koherentlikdən daha geniş mətn kateqoriyasıdır, çünki o, cümlələrin həm formal-qrammatik, həm də diskursda informasiyanın xəttliliyini təmin edən semantik-praqmatik və funksional aspektləri ehtiva edir. Məntiqi, qrammatik, leksik, üslubi, obrazlı və digər vasitələr daxil olmaqla koheziya və koherentlik vasitələri konkret kommunikativ niyyəti həyata keçirən ardıcıl və başa düşülən mətn yaradır. Beləliklə, mətnin əlaqəlilik və bütövlük kimi əsas kateqoriyalara malik dil vahidi kimi müəyyən etmək artıq kifayət deyildir.

Tədqiqatın II fəslinin 2-ci paragrafi *“Ellipsis mətnində koheziya vasitəsi kimi”* adlanır. Hər bir elliptik konstruksiya unikaldir, çünki onun distinktiv xüsusiyyətləri hər bir konkret kontekstual situasiyada aşkar olunur. M.A.K.Həlidəyə görə, *“koheziya bütün mətnlər üçün ümumi, mətni “qeyri-mətn”dən fərqləndirən və ayrı-ayrı seqmentlərin məzmununun qarşılıqlı asılılığını aşkar etmək vasitəsi kimi çıxış edən münasibətlər məcmusudur. Koheziya mətnin nə məlumat verdiyini üzə çıxarmır, mətnin semantik bütövlükdə necə*

---

³⁶ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – p.10.

təşkil olunduğunu ortaya qoyur".³⁷ Koheziya, "*mətn daxilində məna elementlərinə aiddir və onu mətn kimi müəyyən edir*".³⁸

Koherentlilik altında mətnin məzmununun əlaqəliliyi başa düşülür, koheziya isə təkcə frazafövqü vahidlər daxilində və ya arasında semantik birlik deyil, mətndəki iki və ya daha çox element arasında əlaqənin linqvistik vasitələridir. K.M.Abdullayevə görə, "*mətdəki komponentlərin həm sintaktik, həm də məntiqi-sintaktik əlaqə üsulları əsas etibarlı ilə çox sıx və bir-birinin içində girmiş şəkildə özünü göstərir. ... həm sintaktik, həm də məntiqi-sintaktik əlaqə üsulları qarşılıqlı şəkildə intensional şəkildə bir-birini tələb edir, sanki "sintaktik oyuna girməyə" cəlb edilir*".³⁹

K.M.Abdullayevin yazdığı kimi, "*dəyərə malik vahidin yoxluğu kimi səciyyələndirilən ellipsis dil təsəvvüründə yox olmağa doğru gedir və daha dərində gizlənmiş tam bütöv variantla əvəz edilir. ... formal baxımdan ellipsis prosesi tam təkrar kimi səciyyələnen xüsusi struktur tekstyaradıcı faktordan mümkün olan maksimal uzaqlaşmaqdır. Amma bununla belə, bütün mətnyaradıcı vasitələrin daxili, dərini, qarşılıqlı əlaqəsi bu zəncirin qütblərinə biri digərinə keçən kimi yanaşmağa imkan verir*".⁴⁰

Kontekst və ya situasiyada elliptik elementin olması ellipsisin təzahürü hesab edilə bilər. Mətnin praqmatik potensialı məlumatın məzmunu ilə onun linqvistik ifadə üsulunun məcmusudur. Danışan informasiyanın ötürülməsi üçün zəruri subyekt-məntiqi və konnotativ mənalara malik dil vahidlərini kommunikativ niyyətinə uyğun şəkildə seçir. Onlar cümlədə aralarında zəruri semantik əlaqələrin yaradılması üzrə təşkil edilir. Nəticədə mətn praqmatik potensial, resipiyyətə müəyyən kommunikativ təsir göstərmək qabiliyyəti əldə edir. T.A.Kazakovaya görə, "*mətnin praqmatik potensialı məlumatın*

---

³⁷ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – s.109.

³⁸ Хэллiday, М.А.К. Когезия в английском языке / М.А.К.Хэллiday, Р.Хасан // Исследования по теории текста: реферативный сборник. – М.: Наука, – 1979. – с.109.

³⁹ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər / K.M.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, M.Musayev. – Bakı: Mütərcim, – 2012. – s.107.

⁴⁰ Yəne orada, s.159.

məzmunu və forması ilə müəyyən edildikdə obyektivləşir”.⁴¹

Ellipsisi dildə izafiliyin qarşısının alınmasına yönəlmiş sistem keyfiyyətli sintaktik hadisə hesab edən M.A.K. Halliday və R. Həsən onu yaranma yeri baxımından üç qrupa bölürlər: 1) isim qrupun ellipsisi: bəzi hallarda isim qrupun zirvəsi elliptikləşir və asılı sözlərdən biri əsas isim rolunu öz üzərinə götürür; 2) feili qrupun ellipsisi: bu halda feil qrupunun bir sözü və ya bir neçə elementi ellipsisə məruz qalır. Feili qrupda elliptikləşmiş komponenti kontekstdə tapmaq mümkündür və ya situasiyadan başa düşmək olar. Feil qrupunda ellipsis: a) əsas feilin ellipsisinə, məsələn: “*Did you want to harvest or plant? – (wanted) to plant*” – (*Məhsul yığmaq və ya əkmək istəyirdiniz? – (istəyirdim) əkmək*) və (b) köməkçi feilin ellipsisinə bölünür, məsələn: “*Can you go to the top? - I can. (go to the top)*” – (*Zirvəyə qalxa bilərsinizmi?*) – (*Bacaram*) (*zirvəyə qalxmaq*); 3) cümlədə ellipsis: cümlənin baş üzvlərindən biri - modal element (mübtədə və ya köməkçi feil) və ya propozisional element (xəbər, tamamlıq və s.) elliptikləşir.

Referensiya kommunikasiya prosesində işarənin dildənkənar gerçəkliyin obyektləri ilə əlaqəsini təmsil edir. Müəlliflər həm də işarə, şəxsi və müqayisəli referensiyaları fərqləndirirlər.⁴² Onlar referensiyanın anafirik və kataforik növlərini fərqləndirirlər. Birinci halda referensiya mətndə əvvəldə göstərilən referentin və ya antedentin verilmiş kontekstdə əvəzlik və ya başqa bir anlayış ekvivalenti ilə əvəz edilməsində özünü göstərir. Katafor isə referentə işarə onun mətndə xatırlanmasını qabaqlayır. Məsələn:

“*Wash and core six cooking apples. Put them into a fireproof dish*”⁴³ - (*Bişmək üçün olan altı almanı yuyun və özəyini çıxarın. Onları odadavamlı bir qaba qoyun*).

İngilis dilindən seçilmiş bu mətndə “*them*” əvəzliyi “*six cooking apples*” söz birləşməsinə münasibətdə anafor kimi çıxış edir və iki cümlə arasında əlaqələndirici həlqədir.

---

⁴¹ Казакова, Т.А. Теория перевода «лингвистические аспекты» / Т.А.Казакова. – Санкт-Петербург: Союз, – 2002. – с.143.

⁴² Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – p.38.

⁴³ <https://englishdecode.blogspot.com/2013/12/cohesion-in-english.html>

Konyuksiya (birləşmə) böyük sayda leksik vahidləri və onların ifadə etdikləri məntiqi münasibətlərin müxtəlifliklərini əhatə edir. Koheziyanın birləşdirici vasitələri kimi yalnız ayrıca sözlər deyil (bağlayıcılar – xüsusən də birləşdirici-qarşılaşdırma bağlayıcıları “and” və “but”) həm də söz birləşmələri (on the contrary, in such an event və s.) və hətta bütöv cümlələr – “*I mean*” və s. çıxış edir.

Növbəti mexanizm – substitusiya (əvəzətmə) – sözün daha geniş mənə daşıyan başqası ilə əvəzlənməsidir. Məsələn: “*The dog chased the cat and the cat ran away*” – (*İt pişiyi cırnatdı və pişik qaçıb getdi*), cümləsini “*The dog chased the cat and it ran away*” (*İt pişiyi cırnatdı və o, qaçıb getdi*) kimi vermək olar.⁴⁴ Bu halda əvəzətmə “pişik” sözünün kifayət qədər dar mənada “o” sözü (əvəzliyi) ilə əvəzlənməsində özünü göstərir. M.A.K.Hallideyə görə, “*substitusiya həm də sözün əvəzlik ilə əvəzlənə bilməsini tələb edir*”.⁴⁵

Leksik əlaqə vasitələri M.A.K.Hallidey və R.Həsən tərəfindən leksik vahidlərin sıralanması (kollokasiyası) və təkrarı kimi iki növə bölünür.⁴⁶ Onların anlamında kollokasiya söz birləşməsi ilə təmsil olunmuş sintaktik-semantik cəhətdən bütöv leksik vahidi təmsil edir. İkinci növ isə eyni sözün sinonim və antonimlərindən istifadəni nəzərdə tutur. Məsələn:

“*A thought occurs to GINNY*” - (*Cinninin ağına bir fikir gəldi*).

GINNY: “*Unless — Harry, has anyone thought — why has she picked now?*

Today?” – (*Əgər — Harri, kimsə fikirləşibmi — o, niyə indi seçib? Bu gün?*)

HARRY: “*Because this is the day that everything changed ...*” – (*Çünkü bu hər şeyin dəyişdiyi ... gün idi*).

GINNY: “*Right now you’re over a year old, am I right?*” – (*İndi bu dəqiqə sən birdən çox yaşın var, elə deyilmi?*)

HARRY: “*A year and three months.*” – (*Bir il və 3 ay*).⁴⁷

---

⁴⁴ <https://thecontentauthority.com/blog/ellipsis-vs-substitution>

⁴⁵ Halliday, M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R.Hasan: – London: Longman, – 1976. – p.88.

⁴⁶ Yenə orada, – s.274.

⁴⁷ Rowling, J.K. Jonh Tiffany and Jack Thorne Harry Potter and the Cursed child. Little (act 3) / J.K.Rowling. – Brown. – 2016. – p.212.

Bu nümunədə “*now*” əvəzinə sinonim kimi “*today*”, “*over a year old*” əvəzinə isə “*a year and three months*” birləşməsi işlənmişdir.

Ellipsis, substitusiya kimi, dialoq üçün səciyyəvidir, lakin ondan danışıq dili üçün ümumi və tipik bir hadisə olması ilə fərqlənir. Ellipsis ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət edir, çünki məzmunu əvvəlki elementdə əks olunur və əvvəlki kontekstdən gəlir və sonrakı cümlələrin müxtəlif elementləri buraxıla bilər. Məsələn:

– “*What is the name of this metro station?*”

– *Sahil*”

– (*Bu metro stansiyasının adı nədir?*)

– *Sahil*).

Ellipsis təkcə mətnin komponentləri arasında əlaqə yaratmağa xidmət etmir, həm də dil resurslarına qənaətə imkan verir və sözləmi daha ifadəli edir.

Tədqiqatın “**Ellipsisin bədii mətndə üslubi və pragmatik funksiyaları**” adlı III fəslinin “*Müəllif üslubu və ellipsis*” adlı I paragrafında dildə qənaət prinsipinin əsl mahiyyətinin elliptik cümlələrdə ortaya çıxdığı göstərilir. Ellipsis mətnə dil vahidlərinə qənaətin təzahürüdür. Müəllif poetik materialları üzərində tədqiqat aparan Y.İ.Mineralov ellipsisi “*dərin yadda qalan obraz yaratmaq üçün zəruri poetik vasitə*” kimi dəyərləndirir.⁴⁸

Yalnız kontekstdə elliptik cümlənin öz əhatəsinə münasibəti üzə çıxır və semantikasını tam açılır. Kontekst mətnin tərkib hissəsi kimi elliptik cümlələrinin semantikasının formalaşmasında əsas amildir.

C.K.Roulinqin yazı üslubu sintaksis və diksiya baxımından hər bir yazıçının yazı üslublarının təsirinin dərk edildiyi bu dövrdə unikaldir. Onu dil vasitələrinin xüsusi və özünəməxsus birləşməsi ilə tanımaq olar. Mətnə hansı söz və ya strukturlara başqalarına nisbətən üstünlük verildiyini ətraflı şəkildə sistemli diqqət yetirməklə öyrənmək olar. Onun yazı üslubunun unikal xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

C.K.Roulinqin əsərlərində söz seçimi. Sənətkarlıq çevikliyi ilə düzülmüş sadə sözlər C.K.Roulinqin istedadı və qabiliyyətinə güzgü

---

⁴⁸ Минералов, Ю.И. Теория художественной словесности / Ю.И.Минералов. – М: Владос, – 1999. – с.126.

tutur. Cümlədəki hər sözün xüsusi məna daşdığını bilən müəllif hər bir sözü diqqətlə işlətmişdir. Onun “Harri Potter və Sehrbazın Daşı” romanından götürülən bu parça yuxarıda qeyd edilənləri əks etdirir:

*“Welcome to Hogwarts,” said Professor McGonagall. “The start-of-term banquet will begin shortly, but before you take your seats in the Great Hall, you will be sorted into your houses. The Sorting is a very important ceremony because, while you are here, your house will be something like your family within Hogwarts”*⁴⁹ – (Hoqvartsa xoş gəlmisiniz”, professor MakQonaqall dedi. “Mövsümün başlanğıc ziyafəti tezliklə başlayacaq, lakin siz Böyük Salonda yerlərinizi almamışdan əvvəl evlərinizə yerləşəcəksiniz. Çeşidləmə çox vacib bir mərasimdir, çünki siz burada olduğunuz müddətdə eviniz Hoqvartsdakı ailəniz kimi bir şey olacaq).

C.K.Roulinqin əsərlərinin dili cümlə strukturu, yəni sintaksis baxımından unikaldır. O, mürəkkəb deklarativ (nəqli) cümlələrdən istifadə edir. Onlar aktiv növdə və keçmiş zamanda işlənir, yəni o, passiv (məchul) cümlələrdən istifadə etməkdən çəkinir. İşlədilmiş cümlələr və ifadələr bir-birinə paraleldir:

*“A horrible thought struck Harry, as horrible thoughts always do when you’re very nervous. What if he wasn’t chosen at all? What if he just sat there with the hat over his eyes for ages, until Professor McGonagall jerked it off his head and said there had obviously been a mistake and he’d better get back on the train?”*⁵⁰ – (Çox əsəbi olduğunuz zaman dəhşətli fikirlər həmişə olduğu kimi, Harrinin ağına dəhşətli bir fikir gəldi. Bəs o, ümumiyyətlə seçilməsəydi? Professor MakQonaqal şlyapasını başından götürüb açıq-aydın bir səhv olduğunu və qatara qayıtsa yaxşı olar deyincəyə qədər o, gözünün üstündə papaqla orada otursa nə olar?).

C.K.Roulinqin əsərlərində məcaz dili. Müəllif əsərlərində metaforlardan geniş istifadə edir. Hətta onun təcəssümü və müqayisələri də diqqəti cəlb edir. Bu keçid onun “papağı” necə “avatare” çevirdiyini göstərir. Bəzi digər ədəbi vasitələr, məsələn,

---

⁴⁹ Rowling, J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J.K.Rowling. – Scholastic: – 1998. Book 2, – p.81.

⁵⁰ Rowling, J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows / J.K.Rowling. – Bloomsbury. Book 7, – 2007. – p.436.

dialoglar, durğu işarələri, nidalar və digər vasitələr bu təcəssümü parlaq və təsirli edir. Məsələn:

“Harry heard the hat shout the last word to the whole hall. He took off the hat and walked shakily toward the Gryffindor table. He was so relieved to have been chosen and not put in Slytherin, he hardly noticed that he was getting the loudest cheer yet. Percy the Prefect got up and shook his hand vigorously, while the Weasley twins yelled, “We got Potter! We got Potter!”⁵¹ – (Harri papağın son sözü bütün salona qışqırdığını eşitdi. O, papağı çıxarıb titrəyərək Qriffindor masasına tərəf getdi. O, seçildiyinə və Slizerinə qoyulmadığına görə o qədər rahat idi ki, o, hələ də ən yüksək səsləndiyini hiss etmirdi. Prefekt Persi ayağa qalxıb onun əlini şiddətlə sıxdı, Uizli əkizləri qışqırdı: “Bizim Potterimiz var!” Bizim Potterimiz var!”).

C.K.Roulinqin əsərlərində ritm və mürəkkəb səslər. C.K.Roulinq nəsrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun təkcə səslərə görə deyil, həm də oxucuya təsirinə görə ritmik olmasıdır. “Harri Potter və Fəlsəfə Daşı” əsərindən olan bu parça bu xüsusiyyətlərin hər ikisini nümayiş etdirir. Bu parçada “yemək yox olur” alliterasiyası və /c/, /s/ və /r/ qrafemlərinin müntəzəm şəkildə istifadə edilməsi, oxunarkən onu ritmik hala gətirməsi göstərilir:

“When everyone had eaten as much as they could, the remains of the food faded from the plates, leaving them sparkling clean as before. A moment later the desserts appeared. Blocks of ice cream in every flavor you could think of, apple pies, treacle tarts, chocolate eclairs and jam doughnuts, trifle, strawberries, Jell-O, rice pudding”⁵² – (Hər kəs bacardığı qədər yeyəndən sonra boşqablardan yemək qalıqları yoxa çıxdı və onları əvvəlki kimi parlaq təmiz buraxdı. Bir az sonra desertlər göründü. Ağına gələn hər ləzzətdə dondurma blokları, almalı piroqlar, şirniyyatlı tortlar, şokoladlı eklerlər və mürəbbəli donutlar, trüfel, çiyələklər, Cel-O, düyü pudingi).

---

⁵¹ Rowling, J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone/ J.K.Rowling. – Bloomsbury: – 1997. – p.183.

⁵² Yenə orada, – s.104.

C.K.Roulinqin əsərlərində ritorik nümunələr. C.K.Roulinq öz povest argumentini dəstəkləmək üçün təkrar, etos və loqolardan istifadə edir, təsvirlər baxımından isə o, “Harri Potter və Fəlsəfə Daşı”ndan götürülmüş aşağıdakı parçada Dursli ailəsinin üzvlərinə verilən hiss təsvirlərinə çox etibar edir:

*“Mr.Dursley was the director of a firm called Grunnings, which made drills. He was a big, beefy man with hardly any neck, although he did have a very large mustache. Mrs.Dursley was thin and blonde and had nearly twice the usual amount of neck, which came in very useful as she spent so much of her time craning over garden fences, spying on the neighbors. The Dursleys had a small son called Dudley and in their opinion there was no finer boy anywhere.”*⁵³ – “Cənab Dursli məşq edən Qrunnings adlı firmanın direktoru idi. O, çox böyük bıqları olsa da, demək olar ki, heç boynu olmayan iri, ətli bir adam idi. Xanım Dursli ariq və sarışın idi və onun boyunu adi boyundan təxminən iki dəfə çox idi, o, vaxtının çox hissəsini bağ hasarlarının üstündən keçərək qonşulara casusluq etməyə sərf etdiyi üçün uzun boynu çox faydalı idi. Durslilərin Dadli adlı kiçik oğlu var idi və onların fikrincə, heç yerdə ondan gözəl oğlan yox idi”.

C.K.Roulinqin əsərlərində mövzular. Müəllifin həm mövzuları, həm də onların təqdimatında müxtəliflik tətbiq etməsi ilə seçilir. O, sehr və mənsubiyyət, ailə və dostluq, güc və tamah, istək və təvəzökarlıq, qaydalar və qanunlar, üsyan və sevgi və insanlıq mövzularını təqdim etmişdir. Onun “Harry Potter” haqqında silsilə kitablarında bu mövzular dolğun şəkildə göstərilir.

III fəslin 2-ci paragrafı **“Monoloji mətnlə ellipsisin rolu”** adlanır. Monoloq daha mürəkkəb sintaktik quruluş və dialoqda replikaların mübadiləsi ilə müqayisədə daha geniş tematik məzmunu əhatə etmək istəyi ilə səciyyələnir. Mətn monoloq və dialoqdan ibarət olur. Monoloji mətn birinci şəxs və ya kənardan müşahidəçi şəxs tərəfindən verilən mətndir və bu tip mətn həm də qeyri-müəyyən və ya naməlum şəxsin adından təqdim edilən mətndir.

C.K.Roulinqin “Harry Potter” seriyasından olan əsərlərini təhlil edərkən müəllifin yazı üslubunda təqdim olunan məhdudiyətləri üç

---

⁵³ Rowling, J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone/ J.K.Rowling. – Bloomsbury: – 1997. – p.84.

xüsusiyyətlə fərqləndirmək olar. Birinci fərq, təmsilçilik səviyyəsinə əsaslanır, yəni ifadə sintaktik formanı və ya sadəcə semantik referensiyanı tələb edir. Məsələn:

“*A peace agreement in the Middle East needs to be negotiated*”.
– (Yaxın Şərqdə sülh razılaşmasına dair danışıqlara ehtiyac var):

(a) “*An agreement between India and Pakistan does too*” – (Hindistan və Pakistan arasındakı razılaşmaya da dair);

(b) “*Colin Powell volunteered to do it too*” – (Kolin Pauel də onu həyata keçirmək üçün könüllü müraciət etmişdir).

Yuxarıdakı cümlələrdə (a) variantındakı “*does too*” eksplisit anafor, (b) variantındakı “*does too*” implisit anafordur.

İkinci fərq köhnə və ya yeni olmasından asılı olmayaraq semantik referensiyalara aiddir. Məsələn:

“*I bought a book at e-bookstore today*” – “*Bu gün mən elektron kitab mağazasından kitab aldım*” və “*I bought **The Handbook of Pragmatics***” – (Mən pragmatika haqqında kitab aldım) cümlələrində “*a book*” və “*The handbook of Pragmatics*” ifadələri diskurs – yeni istinadları təmsil edir. Lakin, “*I bought a book at the bookstore today. The book had been marked down to 99 cents*” – (Bu gün kitab mağazasından kitab aldım. Kitabın qiyməti 99 sentə endirilib) cümləsində “*The book*” ifadəsi diskurs-köhnə referensiyadı, çünki o, artıq əvvəlcədən təqdim olunmuşdur.

Üçüncü fərq isə əsərlərdə verilən qabarıqlıqdır. Qabarıqlıq referentlərin koqnitiv statusunun izahında mühüm amildir. Ellipsis yalnız onun ətrafındakı sözlər qrammatik cəhətdən düzgün cümlə təşkil etdikdə istifadə edilə bilər. Qeyd edək ki, bu nümunədə qarşıya qoyulan məqsəd (tapşırıq) hansı sözlərin kəsilməyini diqqətlə seçməkdən ibarətdir. Məsələn:

“*Neville was trying to remember what he'd forgotten when Draco Malfoy, who (...) snatched the Remembrall out of his hand*”⁵⁴
– (Qriffindor masasının yanından keçən Drako Malfoy (...) Xatirəni onun əlindən alanda Nevil unuduqlarını xatırlamağa çalışırdı).

Burada istifadə edilmiş ellipsisin iştirakı ilə bu indi də bir cümlə parçasıdır. Ellipsisdən dərhal əvvəl və sonra sözlər texniki cəhətdən

---

⁵⁴ Rowling, J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone / J.K. Rowling. – Scholastic. Book 1, – 1999. – p.144.

birdəşə bilər, lakin onun tamamlandığından əmin olmaq üçün cümləni bütövlükdə (orijinal variantda) oxumaq vacibdir.

III fəslin *“Dialoji mətnə ellipsisin rolu”* adlı 3-cü paraqrafında danışıq aktı, referensiya nəzəriyyəsi və ümumiyyətlə, dildə ekspressiya və adresantın niyyətinin ifadəsinin səmərəli vasitələrinin işlənilib hazırlandığı praqmatika ilə yaraqlanmış müasir dilçilik əsas suala – danışan subyekti və söyləmin (mətn, diskursun) yarandığı konteksti (konsituasiyanı) inkar edən yanaşmaya hərtərəfli cavab verə biləcəyi qeyd edilir. Bədii mətnlərin bu istiqamətdə araşdırılmasını əsas diqqətin mətnin dialoji, sosiomədəni kontekstdə diskurs kimi işlənmə xüsusiyyətlərinə yönəldildiyi diskursiv-dialoji yanaşma çərçivəsində integrativ şəkildə aparılması məqsədəuyğundur.

Elliptik konstruksiyaların əsas işlənmə sahəsi dialoqdur: dialoq replikalarında cümlənin bir hissəsi adətən buraxılır, çünki o, ya həmsöhbətə aid olan əvvəlki replikadan artıq aydındır, və ya vacib olmadıqda, cümlənin bir hissəsi asanlıqla buraxıla bildikdə.

Ellipsis cümlənin hər hansı üzvünün yoxluğuna (nitq situasiyasından başa düşülür) deyil, müəyyən üslubi məqsədlər üçün cümlənin hər hansı üzvünün bilərəkdən buraxıldığı hala şamil edilir. Məsələn:

- *“You all right, Hermione?”* *Hagrid whispered.*
- *Yes*”⁵⁵
- *“Sən yaxşısan, Hermion?”*, *Hagrid pıçıldadı.*
- *Bəli.*”

Verilmiş nümunədə bağlayıcı feil *“are”* buraxılmış, feili elliptik cümlədən istifadə olunmuşdur.

C.K.Roulinqin *“Harry Potter”* əsərləri seriyasından olan *“Harry Potter and Order of the Phoenix”* əsərindən bir nümunəyə baxaq:

*“You know, Minister, I disagree with Dumbledore on many counts ... but you cannot deny he’s got style ...”*⁵⁶ – *(Bilirsiniz, Mazir, mən Dambldorla bir çox məsələlərdə razı deyiləm ... lakin onun üslubunun olduğunu inkar edə bilməzsiniz ...).*

---

⁵⁵ Rowling, J.K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix* / J.K.Rowling. – Bloomsbury, – UK: Book 5, – 2003. – p.251.

⁵⁶ Rowling, J.K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix* (chapter 2) / J.K.Rowling. – 2003. – p.251.

Bu mətndə Fineas Niqellus, daha doğrusu, direktorun kabinetindəki portretin – Dambldorun təsirli şəkildə yoxa çıxmasını şərh edir. Niqellus Dambldorun çılğın pərəstişkarı deyil, ona görə də o, Dambldorun “üslubunu” tərifləməkdən bir qədər çəkinir. Niqellus bu bəyanatı verməkdən çəkdiyini göstərmək üçün bu cümlədə ellipsisdən istifadə edilmişdir və bununla da o, sanki həmin fikri deməkdən özünü saxlamağa çalışır.

C.K.Roulinqin əsərlərinin təhlili elliptik cümlələrin dialoqlarda çox işlədildiyini göstərir. Danışq aktının iştirakçıları qarşılıqlı münasibətə, vəziyyətə, danışq situasiyasına, mövzuya əsaslanaraq bütün hazırlıqsızlıqlarına baxmayaraq, canlı ünsiyyətdə bir-birlərinin niyyət və fikirlərini başa düşür və öz nitqlərində qısa sözlərlə kifayətlənirlər. Bu isə cümlənin strukturu, emosionallığı və intonasiasında özünü göstərir.

Tədqiqat işində aşağıdakı **nəticələr** əldə edilmişdir:

1. Elliptik sözləmlərin müstəqil dil vahidləri kimi kommunikativ statusunun müəyyən edilməsi bizi ellipsisin yalnız dildə qənaət prinsipi nəticəsində yaranması və mətndə izafiliyin aradan qaldırılmasına xidmət etdiyi ənənəvi fikirləri yenidən nəzərdən keçirməyə məcbur edir. Fikrimizcə, sözləmin həcmi qısaltmaq onun semantik cəhətdən mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır və bu ümumiyyətlə, hər hansı qənaətdən “uduş” və ya “fayda” kimi danışmağa imkan vermir.

2. Ellipsis sözləmin mənasını təhrif etmədən, əksər hallarda məna və effekti artırmaq üçün onda ciddi əhəmiyyət daşımayan sözlərin düşünülmüş şəkildə buraxılmasıdır. Ellipsis sintaktik əlaqə vasitəsi deyil, daha doğrusu, digər sintaktik vasitələr və ya kontekst və konsituasiya ilə ifadə olunan sintaktik əlaqələrin mövcudluğunun mümkün nəticələrindən biridir. Lakin, yaranmışdırsa, təbii ki, onda ellipsis də, öz növbəsində, müəyyən sintaktik əlaqələrin mövcudluğuna işarə edir.

3. Ellipsis konkret təzahür – cümlənin istənilən komponentinin sintaktik reduksiya kimi elliptikləşməsinə əks etdirən kompressiyanın struktur modelidir. Ellipsisə uğramış komponentin tam variantda bərpası mətndə, o cümlədən kommunikasiya prosesində əvvəlki və ya sonrakı kontekst (konsituasiya) sayəsində mümkündür.

4. Elliptik söyləmlərin “vətəni” canlı danışiq, dialoji nitqdır. Elliptik strukturlar bədii mətnlərdə funksional və mətni cəhətdən mühüm elementlər kimi çıxış edir. Bədii mətnlərdə işlədilən elliptik söyləmlər verballaşmamış komponentin olması səbəbindən onlar kontekstlə ifadə olunan informasiyaları özlərində akkumilyasiya etmək qabiliyyətinə malikdir. Elliptik söyləmlər kontekst və sintaktik konstruksiyanın daxilində tutduğu mövqedən asılı olaraq ya metaforik, ya da ekspressiv variativ məzmun əldə edir. Ekspressivlik elliptik konstruksiyaları mətnin obrazlılığının ifadə planında unikal vasitəyə çevirir. Bu fonda demək olar ki, tədqiq olunan sintaktik-üslubi vasitələr C.K.Roulinqin əsərlərində canlı mənzərələrin təsvirində heç də axıncı yer tutmur, onlar həmin əsərləri ifadəliliklə zənginləşdirir, daha parlaq və dolğun edir və digər bədii mətn nümunələrindən fərqləndirir.

5. Elliptik cümlələr dil vahidləri və vasitələrinə qənaət qanunu əsasında yaranmış və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik müstəqil struktur tipli cümlələrdir. Bu cümlələrin spesifikliyi müəyyən şərtlər altında məlumatın tamlığını cümlə strukturunun elementlərinin minimum sayı ilə ifadə etmək bacarığındadır.

6. Funksional baxımdan elliptik cümlələri tam hesab etmək olar, çünki onlar funksional yetərliyə malikdir. Çatışmayan (buraxılmış) komponentin əvvəlki mətndə və ya cümlədə olduğu halda ellipsis baş verir. Çatışmayan (buraxılmış) komponent əvvəlki cümlə və ya mətndə mövcud deyilsə, onda növbəti cümlə və ya mətndə hər hansı bir komponenti ellipsisə uğratmaq mümkün deyildir.

7. Əlaqəlilik özünün koqnitiv aspektində koherentlik və kommunikativ-praqmatik ifadəsində isə koheziya kimi mətnin (diskursun) konstitutiv (yaradıcı) kateqoriyasıdır. Dil planında o, özünün ifadə vasitələri ilə nitq kontinuumunun mənalı məlumatlarının inteqrasiyasına yönəldilmiş və bunun fonunda yaranan əlaqələrin müxtəlifliyi nominasiyaların birləşmə əlaqələrində özünü göstərir.

8. Ellipsis cümlənin alt (semantik) strukturu ilə üst (formasının) strukturunun üst-üstə düşməməsidir. Danışiq, xüsusən də dialoq üçün səciyyəvi olan elliptik konstruksiyaların reallaşması üç mühüm şərt çərçivəsində baş verir: a) ellipsisin tətbiq sahəsi şərti (hansı sintaktik konstruksiyalarda ellipsis işlədilir); b) cümlədə sözlərin ellipsisə

uğramaq şərti (cümlənin hansı hissəsi buraxıla bilər; c) cümlədə sözlərin ellipsisə uğramaması şərti (cümlənin hansı hissəsi buraxılmamalıdır).

9. İnformasiyanın sıxılması mətnin lakonikləşməsinə zəmin yaradır ki, bu da informasiyanın tam həcmi saxlamaqla ixtisardır. Komponenti buraxılmış kommunikativ-konstruktiv modellər dil sisteminin çevik reallaşmasının ilkin şərtidir və bu prosesin əsasında dil vahidləri və vasitələrinə qənaət qanunu dayanır. Ellipsisdən tək cə sintaktik strukturda boşluq (lakun) kimi deyil, həm də mətnin yaradılmasında praqmatik, yəni söyləm (mətn, diskurs) müəllifinin öz hisslərini dinləyiciyə/oxucuya çatdırmaq vasitəsi kimi istifadə olunur. Ellipsis tək cə sintaktik deyil, həm də praqmatik mahiyyətli universal hadisədir.

10. Bədii mətnlər və dialoqların təhlili ellipsis fenomeninin universal mahiyyətli olduğunu göstərir. Elliptik konstruksiyaların aşkarlanmış dil və praqmatik xüsusiyyətləri, məsələn, ekspressivlik, implisitlik, hiperbola, presuppozisiya sübut edir ki, hər hansı bir mətnin kommunikativ təyinatı yalnız ellipsisin funksional istifadəsi ilə həll edilə bilər. Bədii mətnlərdə (diskursda) ellipsisdən istifadə izafi təkrarlardan qaçaraq, mühüm informasiyaların qavranılmasında vaxt və sözləri azaldır. Mətnə elliptik konstruksiyaların işlədilməsinin əsas səbəbi cümlənin konkret hissəsinə diqqəti cəlb etməkdir. Danışıq dilində ellipsis vaxta qənaət, yazılı nitqdə isə üslubi vasitə kimi çıxış edir. Ellipsis təkrardan qaçmağa kömək edir və daha vacib olan isə odur ki, o, oxucunun fikir və emosiyalarına təsir edir.

11. C.K. Roulinq bədii əsərlərinin təhlili onun yaradıcılığında müxtəlif növ elliptik cümlələrdən gen-bol istifadə edildiyini göstərir. Bədii mətnlərdə istifadə olunan elliptik söyləmlər oxucunu rahat buraxmır, onu düşünməyə, kontekstual və fon biliklərini işə salmağa sövq edir. Elliptik söyləmlər yazıçı və oxucu arasında dialoq kimi qurulan müsahibənin mətnində də geniş yayılmışdır. Ellipsis fenomeni oxucu ilə canlı dialoqun yaradılmasına, söyləmin yığcam, xüsusi bədii tərtibinin inşasına yardım edir.

12. Ellipsis bədii mətnlərdə, danışıq dilində özünü tam şəkildə göstərir və buna görə də ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi

baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki söyləmədə (mətn, diskurs) buraxılmış elementlərinin avtomatik mental bərpası yalnız ana dilinin daşıyıcılarının ünsiyyət aktı üçün səciyyəvidir, halbuki ingilis dilini xarici dil kimi öyrənənlər və bu dildə yenicə danışmağa başlayanlar üçün kifayət qədər çətin metadil problemdir. İngilis danışq dilinə yiyələn fərdləri söyləmələrin elliptikləşdirilmiş variantları və qaydaları ilə tanış etmək, implicit elementləri dekodlaşdırmağı aşılamaq lazımdır. İngilis dilində ellipsisinin linqvopraqmatik xüsusiyyətlərinə bələd olan və onu tədris materiallarına daxil edən xarici dil müəllimi qeyri-anadilli dilöyrənənlərin danışq səriştəsini daha effektiv inkişaf etdirmək imkanına malikdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Bədii mətnlərdə ellipsis // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər. – 2022. №1, – s.32-36.
2. Ellipsis və müxtəlif növ mətnlərdə ondan istifadə // – Bakı: Elm və Təhsil, AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2022. №13, – s.103-112.
3. Ellipsis və oxşar sintaktik fenomenlər linqvistik tədqiqatların obyektini kimi // – Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Linqvistika problemləri. – 2022. Cild 3. №4, – s.171-180.
4. C.Roulinqin əsərlərində ellipsisin rolu // Azerbaijan State Pedogogy University, Shamakhi Campus, 5th International education and innovative sciences conference. – Shamakhi, Azerbaijan. – 24-25 may, – 2022, Vol. 1, – p.301-303.
5. İngilis dilində xəbər başlıqlarında ellipsisdən istifadə // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Konfrans Azərbaycanın qədim şəhəri Şuşanın 270 illik yubileyinə həsr olunur. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXV Respublika elmi konfransının (NASCO XXV) materialları (Humanitar elmlər). – Bakı: – 23-24 noyabr, – 2022, I cild, – s.24-27.
6. Tərcümədə elliptik cümlələrin praqmatik uyğunluğu məsələsi // Azərbaycan Dillər Universiteti, “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri”. Respublika elmi-praktik konfransı. Tezislər toplusu. – Bakı: Mütərcim, – 23 dekabr, – 2022, – s.101-102.

7. Elliptik konstruksiyaların struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Linqvistika problemləri, – 2023. Cild 4, №3, – s.211-218.
8. Эллипсис как универсальное языковое явление // Almaty, Kazakhstan: “Endless Light in SCIENCE” international scientific practical journal, – 16 march, – 2024. №3, – с.364-368.
9. The usage of ellipsis in discourse // Ege University, 3rd International Ege Congress on Scientific Research, – Izmir, Turkey, – 20-22 December, – 2024, – p.422.
10. Ellipsis in English text linguistics // O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim, Fan va Innovatsiyalar Vazirligi, Farg'ona Davlat Universiteti. FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФЕРГУ – 2025. №2, – p.115-119.
11. The syntax-semantics interface of ellipsis: issues and analyses // Guliston davlat universiteti, Tilshunoslikning amaliy masalalari: zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari, yechimlari, taraqqiyoti va istiqbollari [Matn]: to'plam. – Toshkent: Bookmany print. – 29-30 sentyabr, – 2025, – p.122-126.
12. The interpretive role of ellipsis as structural gaps in conversation // University of Berlin, Proceedings of the 12th International Scientific Conference “Foundations and Trends in Modern Learning”. – Berlin, Germany: – March 19-20, – 2026, – p.263-266.

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 sentyabr 2026-cı il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 iyun 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.06.2026

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 46784 işarə

Tiraj: 100